

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 13 (Aralık/December 2023), s. 881-892.

Geliş Tarihi-Received: 14.11.2023

Kabul Tarihi-Accepted: 07.12.2023

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1390788

Ayşe Sultan Begüm'e İthaf Edilen Kadın Hikayelerini İçeren Çağatayca Bir Eser Üzerine

On a Work in Chagatai Containing Women's Stories Dedicated to Ayşe Sultan Begüm

Nesrin GEZİCİ*

Öz

Milletlerin farklı dinleri benimsemeleri onların yaşam biçimlerini, dillerini, kültürlerini etkiler. Türkler tarih sahnesine çıktıkları zamandan itibaren farklı coğrafyalarda yaşamışlar, farklı milletlerle etkileşim hâlinde olmuşlardır. Bu etkileşim onların dinlerine de yansımış, farklı dönemlerde farklı dinleri benimsedikleri görülmüştür. Benimsedikleri dinlerle birlikte o dinlerle ilgili önemli eserleri çevirmiş, müstakil eserler yazmışlardır. İslamiyetin kabulü de onların kültürlerini, dillerini, edebiyatını etkilemiş; dinî edebiyata dair örnekler vermişlerdir.

Üzerinde çalıştığımız eser, dinî edebiyatın bir örneği olarak değerlendirilmelidir. Eserde yer alan ayet ve hadislerle, İslamiyet'in önemli şahıslarına, hadis bilginlerine yer vermesi bakımından eser dinî içerikli bir yapıya sahiptir. Fransa Milli Kütüphanesinde (Paris Bibliotheque Nationale'da) 1315 numara ile kayıtlı 193 varaktan oluşan metin, Doğu Türkçesinde yazılmış bir eserdir. 1501-1515 yılları arasında yazılmış olan eser, Ayşe Sultan Hanım'a ithaf edilmiştir. Ayşe Sultan Hanım, 15. yüzyılın sonunda Özbek prensi Kasım Cihangir ile evlenmiştir ve Horasan'ın Timurlu hükümdarı Sultan Hüseyin Mirza'nın kızıdır. Eserin yazarı hakkında bilgi sahibi olmamakla birlikte yazan kişinin Çağatay Türkçesine hâkim, ayet ve hadis bilgisine sahip olan biri olduğunu söyleyebiliriz.

1501-1515 yılları arasında yazılan eser, 16. yy Çağatay Türkçesi dil özelliklerini yansıtmaktadır. Bu makalede, eserin içeriği, özellikleri hakkında bilgi verilmiş, Çağatay Türkçesini yansıtan dil özelliklerinden birtakım örnekler gösterilmiştir. Dinî içerikli olan bu eserin bilim alemine tanıtılması, üzerinde yaptığımız çalışma hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, dinî eser, dil özellikleri.

Abstract

The adoption of different religions by nations affects their lifestyles, languages and cultures. Turks have lived in different geographies and interacted with different nations since they appeared on the stage of history. This interaction was also reflected in their religions, and it was seen that they adopted different religions in different periods. Along with the religions they adopted, they translated important works about those religions and wrote independent works. The adoption of Islam also affected their culture, language and literature; they gave examples of religious literature.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, e-posta: ngezici@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3915-2859.

The work we are studying should be considered as an example of religious literature. The work has a religious content as it includes verses and hadiths, important figures of Islam and hadith scholars. The text, consisting of 193 varays registered in the National Library of France (Paris Bibliotheque Nationale) with the number 1315, is a work written in Eastern Turkish. The work was written between 1501-1515 and was dedicated to Ayşe Sultan Hanım. Ayşe Sultan Hanım was married to the Uzbek prince Kasım Cihangir at the end of the 15th century and was the daughter of Sultan Hüseyin Mirza, the Timurid ruler of Khorasan. Although there is no information about the author of the work, we can say that the author was a person who had a good command of Chagatai Turkish and had knowledge of verse and hadith.

Written between 1501-1515, the work reflects the language features of 16th century Chagatai Turkish. In this article, information about the content and features of the work is given and some examples of language features reflecting Chagatai Turkish are shown. It is aimed to introduce this work with religious content to the scientific world and to give information about our work on it.

Keywords: Chagatai Turkish, religious work, language features.

Giriş

Türkler, farklı coğrafyalarda farklı kültürlerle, farklı dinlerle yüzyıllarca bir arada yaşamışlardır. Benimsedikleri dinlerine paralel olarak alfabelerini de değiştirmişler ve kabul ettikleri dinleri anlamak, içselleştirmek için o dinlerle ilgili önemli eserleri çevirmişler, müstakil eserler yazmışlardır. Bu sebepten edebiyatımızda, Türklerin benimsedikleri dinin öğretilerini ifade eden edebi metinlerin varlığı görülmektedir. Örneğin Budizmi, Maniheizmi, Hristiyanlığı benimseyen Uygurların; Irk Bitig, Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi, Altun Yaruk, Sekiz Yügmek gibi dinî içerikli eserlerinin olması şaşırtıcı değildir. Aynı şekilde İslamiyetin devlet dini olarak Karahanlılar döneminde kabul edilmesiyle birlikte İslamiyetin edebiyatımıza yansımaları görülmüştür. Karahanlı Döneminde *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l-Hakâyık* ve *Dîvânü Lüğati't-Türk*; Harezmi Döneminde *Nehcü'l-Ferâdis*, *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Mu'înü'l-Mürîd* ve *Mi'râc-nâme* bu etkiyle yazılmış eserlerdir. "Türklerin İslamiyet algısı, bu eserler yolu ile anlaşılabilir. Bahsi geçen eserlerin temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir." (Şimşek 2019, s. 89). Türk yazı dilinin çeşitli dönemlerinde bu etki devam etmekte ve gerek Batı Türkçesinde gerekse Doğu Türkçesinde İslamiyetin etkisinde yazılan birçok eserin varlığı görülmektedir.

"Türk kavimleri için her zaman dinî edebiyatın ayrı önemi olmuş, bağlı oldukları dinin esaslarıyla ilgili çok sayıda eser kaleme almışlardır. İnandıkları dinin kutsal kitabının yazıldığı yazı sistemini Türkçeye uyarlamışlar, telif ve tercüme eserler oluşturmuşlardır. Bu durumu Türkçe Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık muhitinde yazılan metinlerde gördüğümüz gibi İslam dönemi eserlerinde de gözlemliyoruz. İslamiyet'in Türkler tarafından kabul edilmesinden sonra Kur'an tercümeleri ve tefsirlerine duyulan ihtiyaç artmış, böylece bu türde yazılan Türkçe eserler çoğalmıştır." (Boltabayev, 2019, s. 288). Buna paralel olarak *Kur'an-ı Kerim* tercüme faaliyetleri başlamıştır. İlk Türkçe *Kur'an* tercümesi Zeki Velidi Togan'a göre X. yüzyılda, Abdulkadir İnan'a göre ise XI. yüzyılda yapılmıştır. (Boltabayev, 2017, s. 2).

İlk Kur'an çevirilerinin metinleri ve dili üzerine günümüze kadar birçok araştırmacı çalışmıştır. (Argunşah 2023, s. 13). Bu araştırmacılar gerek eserlerin bilim alemine tanıtılmasında gerekse eserlerin yazıldığı dönemlerin dil özelliklerini tespit etmekte önemli çalışmalar yapmışlardır.

Üzerinde çalıştığımız eser, dinî edebiyatın bir örneği olarak değerlendirilmelidir. Eserde yer alan ayet ve hadislerle, İslamiyet'in önemli şahıslarına, hadis bilginlerine yer vermesi bakımından eser dinî içerikli bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan o dönemde

Kur'an-ı Kerim'den alınan ayetleri ve hadisleri içeren çeşitli eserler yazıldığı anlaşılmaktadır.

1. Eserin Adı ve Yazarı

Yazmada, eserin adı özel olarak bir başlık hâlinde belirtilmemiş, yazarı hakkında da herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

2. Eserin Nüshası, İçeriği ve Dili

Fransa Milli Kütüphanesinde (Paris Bibliotheque Nationale'da) 1315 numara ile kayıtlı 193 varaktan oluşan metin, Doğu Türkçesinde, başı ve sonu olmayan, Müslüman teolojisi üzerine yazılmış bir eserdir. Eser, yetmiş bir bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Bölümlerin her biri Kur'an-ı Kerim'den alınan bir ayetin açıklamasına ayrılmış ve bu bölümde İslam'ın kutsal karakterleriyle ilgili bir veya birkaç anekdotla örneklendirilmiştir. 1501-1515 yılları arasında yazılmıştır. Ayşe Sultan Hanım'a ithaf edilmiştir. Ayşe Sultan Hanım, 15. yüzyılın sonunda Özbek prensi Kasım Cihangir ile evlenmiştir ve Horasan'ın Timurlu hükümdarı Sultan Hüseyin Mirza'nın kızıdır (Blochet, 1933, s. 233).

Blochet'in verdiği bilgiler ışığında metnin yazılış tarihi hakkında akıl yürütmek mümkündür. Eserin istinsah tarihi veya müstensihî hakkında eserde herhangi bir bilgi yer almamakla birlikte eserin dili ve ithaf edilen kişinin yaşadığı dönem dikkate alındığında eserin 16. yüzyılın başlarına ait olduğu anlaşılmaktadır.

Metnin başında Ayşe Sultan'a ithaf edildiği ve bu kitabın neden Türkçe yazılması gerektiği şöyle açıklanmaktadır:

2a/4: 'Āiṣe Sulṭān Ḥanımınñ atı bile Zīdet devlethā ve bidāt sādethā ḥazīn kılıp irdi. Ol 'āliyye Ḥazretinñ meclisiğa yitkürdi. Andaḡ ḥükm kıldılar kim: Bu cem' kılığan kitābın Türki kılamak kirek tā bizniñ tilimiz bile muvāfiḡ bolḡay ve Türk ili hem müstefīd bolḡaylar. Teñri Te'ālāğa yalbarıp ḥükm mevcî bile 'amel kılıp bilür bilmey bu vādide ḡadem koydı. Ümmīd nāzırlardıñ ol kim ḡaḡāları ve sehvlerini körüp bu faḡırğa te'arruz kılmay. Ol ḡaḡā ve sehvni kemāl-i ṣeḡḡat merḡametdin işlāḡ kılsalar ḡāyet ṣeḡḡat ve iltifātdur. Vallāhu'l-muvafıḡ ve'l-mu'īn.

Ayşe Sultan, Hüseyin Baykara'nın kızı, Özbek-Kazak prenslerinden Kasım Han'ın eşidir. Babürnâme'de "Kâsım Sultan" adlandırılmasıyla Kasım Han iki yerde geçmektedir, Arat "Dizin" kısmında "Kâsım Sultan" maddesinde şöyle bir açıklama yapmaktadır: "Şıban sultanlarından, Sultan Hüseyin Mirza ile Zübeyde Aḡa'nın kızı Ayşe Sultan'ın kocası, Kasım Hüseyin Sultan'ın babası." (Arat, 2006, s. 797). Babürnâme'de Kasım Han ayrıca "Kâsım Han" olarak da geçmektedir. Kasım Han, Kazak hanlarının en kudretlilerindedir (1511-1523). Bugünkü Kazakistan topraklarının tamamına yakını onun zamanında Kazak Hanlığı idaresine girmiştir (Tamir, 2002, s. 1130-1131). Babür, "Çaḡatay Hanlarından Kısa Bahsediş" kısmında, Kasım Han'ın eşi Sultan Nigâr Hanım'dan bahsederken şöyle bir bilgi vermiştir: "Edik Sultan'dan sonra Sultan-Nigâr Hanım'ı Kazak ulusunun hanı Kâsım Han'ın aldığı söylerler. Kazak hanların ve sultanlarının arasında hiç kimse o ulusu, Kâsım Han gibi hâkimiyeti altına almış değildir. Askerini üçyüz bin kadar tahmin ederlerdi." (Arat, 2006, s. 145) Kazak tarihini yazan tarihçiler Kasım Han'ın Kazak Hanlığı'ndaki önemine vurgu yaparlar:

"Canibek Han'ın oğlu Kasım Sultan, 1511 yılından itibaren iktidarı eline aldı. Kasım Han'ın döneminde Kazak Hanlığı'nın siyasî, sosyal ve ekonomik durumu ilerleme gösterdi. Kazak Hanlığı kuvvetli, temeli sağlam bir memlekete dönüştü. Kasım Han

döneminde Kazak hanlığının gelişimine o dönemdeki yazarlar da kaynaklarında yer vermiştir." (Maukhara, 2011, s. 31).

"Kazak Hanlığı'nın en güçlü olduğu dönem, XVI. yüzyılın birinci çeyreğinde, özellikle Kasım Han (1512-1521) dönemidir... Kasım Han, Kazak Hanlığı'nın engin bozkırlardaki hükümranlığını sağlamlaştırdı. 1514'te Sultan Said'in Doğu Türkistan'a gitmesi Kazak Hanlığı'nın Yedisu'daki hakimiyetinin kuvvetlenmesine sebep oldu... Kasım Han'ın hakimiyeti, Güneyde Sayram Vilayetini de içine alarak Sirderya'ya kadar kuzey ve kuzeydoğuda Uludağ ile Balkaş gölünden ötelere yayıldı." (Kara, 2013, s. 215-216).

Ayşe Sultan, Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara'nın on yedi kızından biridir. Annesi Beke Sultan Begim olup Ömer Şeyh Mirza'nın torunu Sancar'ın kızıdır. Ayşe Sultan ilk önce Kasım Sultan ile evlendirilmiş daha sonra Boran Sultan ile evlenmiştir (Ziya, 2000, s. 327-328). Bu bilgi Babürname'de Sultan Hüseyin Baykara'nın çocukları hakkında bilgi verildiği kısımda şöyle geçmektedir:

"[Sultan Hüseyin Mirza'nın] Cârîyesinden de Ayşe Sultan adında bir kızı olmuştu; bu cariye Hasan Şeyh Timur'un torunu olan Zübeyde Ağaça'ydı. Bu kızı Şıban sultanlarından Kâsım Sultan'a vermişlerdi ve ondan Kâsım Hüseyin [Sultan] adında bir oğlu olmuştu; bu oğlan Hindistan'da benim mülâzemetime geldi, Rânâ-Sengâ muharebesine katıldı ve ona Beda'ün verildi. [Ayşe Sultan'ı] Kasım Sultan'dan sonra onun akrabalarından olan Boran Sultan adında biri aldı ve ondan da Abdullah adlı bir oğlu oldu ve şimdi benim mülâzemetimde bulunmaktadır; yaşı küçük olmasına rağmen hizmeti fena değildir." (Arat, 2006, s. 338).

Kazak Hanlarından önemli biri olarak değerlendirilen Kasım Sultan'ın eşi Ayşe Sultan adına bu eserin ithaf edilmesi önemlidir.

Eserin yazarı hakkında bilgi sahibi olmamakla birlikte yazan kişinin Çağatay Türkçesine hâkim, ayet ve hadis bilgisine sahip olan biri olduğunu söyleyebiliriz.

Eserde, İslamiyet'te yer alan önemli şahıslara yer verildiği görülmektedir: Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hatice, Hz. Aîşe, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Fatıma, Hâşim, Ümeyye, Abdullah bin Zübeyr, Ebû Mûsâ el-Eşarî, Abbâs bin Abdulmuttalib, Ümmü'l-Fazl, Ümmü Seleme, Ebû Sûfyân, Hamza, Ümmü Habîbe, Rukîye, Ümmü Gülsüm, Enes bin Mâlik, Rebî bin Hüseyim, Bâyezîd-i Bistâmî, Belkıs, Ebû Yûsuf, Hârûnü'r-reşîd, Zübeyde bint Cafer, Abdullâh Mübârek Mervezî, Âsaf bin Berahyâ, Yûsuf bin Hüseyin, Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Abdullâh bin Mesûd, Şâhruh Mirzâ, Bilâl-i Habeşî, Muâviye, Yezid. Yazarın, eserinde yer verdiği bu şahıslardan hareketle İslamiyet'in önemli şahısları hakkında bilgi sahip olduğu, onların başından geçen olayları yazarın anlattığı bölümlerle bağlantı kurduğu görülmektedir.

71 bölümde anlatılan olaylar yukarıda verdiğimiz isimler etrafında ifade edilmektedir.

Metinde yer alan aşağıdaki bölüm, metnin dilinin ve bahsi geçen İslamiyet'in önemli şahıslarla ilgili bir olayın nasıl anlatıldığını gösteren bir örnektir. Hz. Aîşe'yle ilgili "ifk hadisesi" olarak ifade edilen olay şöyle anlatılmıştır:

19a/2-19b-20a/3: Peyğamber 'aleyhi's-selâmnîñ mübârek sem'îğa yitti. Peyğamber ğayretliĝ idi çün Medîne'ğa kirdi 'Āyişe'ğa ol luftıĝa ħalmay. 'Āyişe rāzîya'llāhu 'anhâ icâzet tiledi kim atamnîñ ivige barur-min. Seyyid 'aleyhi's-selâm añâ icâzet birdi kim atasnîñ ivige bardı, yarım kiçe 'Āyişe 'ammesi yazıĝa çıĝdı, 'Āyişe öz melâletidin zâhir ħıldı. 'ammesi "Miştaĝ ni kim?" didi "la'net Miştaĝ'ğa bolsun." 'Āyişe didi kim: Ni'üçün Miştaĝ'ğa la'net ħıla-sin? 'ammesi didi kim: Munça firâĝ kim sin köresin annî cihetidin

köresin. ‘Āyişe didi: Niçük? ‘ammesi didi kim: Münāfiqlar dağı Ḥasān bin Šābit bile Mištaḥ sini mundağ andağ deydürler. ‘Āyişe bu sözni işitti ḥacet insāni aña bağlandı, ivige kildi dağı kiçe yatmadı, yıǵladı. Ebū Bekir rāziya’llāhu ‘anh ‘Āyişe’niñ anasıǵa didi kim: ‘Āyişe nige yıǵlaydur? ‘Āyişe’niñ anası ol ḥālñi Ebū Bekir’ǵa sözledi, yārileri bu kışşadın bī-ḥuzūr bolup yıǵladı. Nā-gāh Seyyid ‘Ālim ‘aleyhi’s-selām neçe kündin soñ Ebū Bekir ivige kildi, dağı didi kim: Ey ‘Āyişe sindin mundağ andağ deydürler eger günāhi kılğan bolsañ Teñri te‘ālā dergāhıda tövbe kılǵıl kim, Teñri te‘ālā tövbeni kabūl kılur. ‘Āyişe atası Ebū Bekir sarı baqıp didi kim: Cevābnı sin aytǵıl. Ebū Bekir didi kim: Ni nime aytayın. ‘Āyişe anası sarı baqıp didi kim: Cevābnı sin ayt. Anası didi kim: Min munça ḥacālet bile ni nime aytayın. Ol işde kim Teñri te‘ālā bilür. ‘Āyişe didi eger rāst disem inanmaǵaylar ve eger yalǵan disem hem inanmaǵaylar. Bu kün min anı dir-min kim,

Yūsuf’niñ atası Yakūb didi kim ¹ ‘Āyişe yıǵlap didi kim: Min bilür-min kim Teñri te‘ālā mini bu miḥnetdin ḥalāş kılǵusıdur, miniñ arıǵlıǵımdın. **su ‘āl** Resūl ‘aleyhi’s-selām bilmes idi kim aña zinā kılǵuçı ḥatun bolmas? **cevāb** Bilmes idi vaḥiy kilmegünça ma‘lūm boldı kim peyǵamberlerǵa kāfire ḥatun bolur zāniye ḥatun bolmas anıñ üçün kim küfrniñ zarar ol ḥatunǵa rāci‘ bolur ve zinā zarar ferāşǵa rāci‘ bolur. Ol müddetde ‘Āyişe yıǵlap Teñri’ǵa yalbarıp şabr kılıp idi. Dağı dir idi kim: Ey ‘ālimü’s-ser ve’l-ḥaḳıyyāt, bilür-sin kim min günāhsızdūr-min.

Ayrıca metinde verilen bir hikâyede İslamiyet’in önemli eserlerinden Ebu’l-Leys es-Semerkandî nin *Tenbîhü’l-Ġāfilîn*’den alıntı yapılarak anlatıldığı görülmektedir:

188b/8-12: **HİKÂYET** Ḥatunnıñ ḥaḳlarında kim ir boynıdadur, Tenbîhü’l-Ġāfilîn’de aytur kim Enes bin Mālik rāziya’llāhu ‘anh. Resūl ‘aleyhi’s-selāmın naḳl kılur kim: Resūl ‘aleyhi’s-selāmın sordılar kim: Yā Resūllullāh ḳaysı mü’minlerniñ imāni kāmılrakdur? Resūl ‘aleyhi’s-selām ayttı kim: Ol kişiniñ kim hoş ḥaḳrakdur öz ehli bile. İbn ‘Ömer rāziya’llāhu ‘anh rivāyet kılur Resūl’dın ‘aleyhi’s-selām kim ayttı ya’nı her birniñ bir cevābıdur siz ve her ḳaysıñız sorulǵusıdur siz öz ra’ıyyetleriñizdin ve ir kişi öz ehli-beytiniñ cevābıdur, andın sorarlar anıñ ehl ü beytidin ve bende ḥ’āceniñ mālınıñ cevābıdur ḥ’āceniñ mālını andın sorarlar.

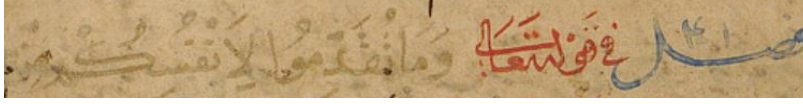
Metnin son kısmında ise sahabilerden yapılan alıntılar yer almaktadır. Ammar bin Yāsir, Abdullah bin Abbas, Mikdād bin Esved (Mikdād bin Amr olarak da bilinmektedir), Selmân-ı Fârisî, Ebū Zer el-Ġifârî, Ebū Talha, Zibr, Abdurrahmân bin Aṣf, Muâz bin Cebel’in aktardığı hadislerden örnekler verilerek metin sonlandırılmıştır.

Üzerinde çalıştığımız eser, Arap harfleriyle yazılmıştır. Eser, 193 varaktan oluşmaktadır. Her sayfası 13 satırdan ibarettir. Eser, çok iyi düzenlenmiştir. 71 bölümden oluşan metin her bölümde “**faşl-ı ...**” şeklinde bölümlerin numarası verilerek başlamakta ve “**fi-ḳavluḥü te‘ālā**” girişiyle de konuyla ilgili bir ayet verilmektedir. Bölüm başları, mavi mürekkeple yazılmakta, “**fi-ḳavluḥü te‘ālā**” kısımları kırmızı mürekkeple, verilen ayetler bölüm başlarında yaldızlı mürekkeple, bölüm içinde verilen ayetlerde ise bazen yaldızlı mürekkeple bazen kırmızı mürekkeple yazılmaktadır. O bölümle ilgili verilen hikâyeler verilirken “**ḥikâyet**”, şeklinde kırmızı, bordoya yakın veya mavi renkli mürekkeple yazılmaktadır. Bölümlerin bazılarında “**su ‘āl**” diye başlıkla bir soru yazılmakta ve bu sorunun cevabı “**cevāb**” başlığında bir hikâye üzerinden verilmektedir. “**su ‘āl**” başlığı yer yer kırmızı, yer yer siyah yazılmaktadır.

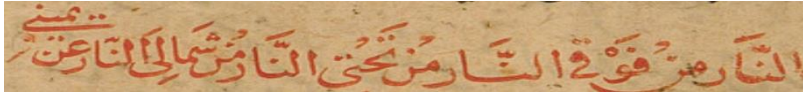
¹ 12/18: Bana düşen güzelce sabretmektir.

Verilen ayet “*ya’ni*” diyerek Çağatay Türkçesiyle açıklanmaktadır. Verilen ayetle ilgili İslamiyette önemli rolü olan şahıslar hakkında hikâyeler anlatılmaktadır. Her bir bölüm ayetle başlamakta ve anlatılan hikâyeler “*za’ife*”, “*bir qarî hatun*” gibi ifadelerle başlanmaktadır.

Eserde geçen Arapça ve Farsça kelimeler aslına uygun şekilde yazılmaya çalışılmıştır. Metin harekesizdir. Ayetlerde ise harekeler vardır.

[101a-10]

[8a-3]

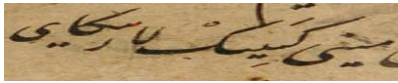

[103a-1]- [103a-9]

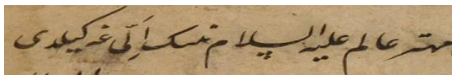
Ancak eserde dikkati çeken bir kullanım söz konusudur. Müstensih, okunmasını kolaylaştırmak için bazı Türkçe kelimelerde hareke kullanmaktadır:

birevni gürda koydılar [6b-5]

mini keyikler yigey [15a-9]

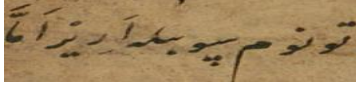
Mihter-i ‘âlem ‘aleyhi’s-selâmnîñ allğa kildi [23b-4]

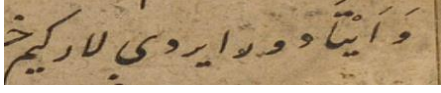
yapşurup irdiler [53a-11]

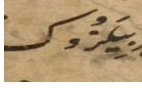
it [55a-12]

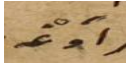
tonum su bile arır ammā [63a-4]

ve aytadur irdiler kim [76b/7]

bilezük [115b-5]

evğa [121b-7]

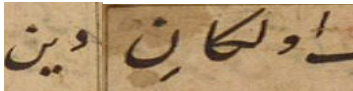
Ayrıca metinde verilen hareketlerle ilgili farklı bir kullanımı 3. tekil şahıs iyelik ekinin yazılışında görmekteyiz. Metinde söz konusu ekin yazılışında üç yerde hareke kullanılmıştır.

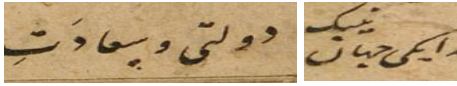
bi-çāreleriñ aḥvāli [16a-2]

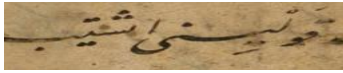
aniñ ḥāli [17b-7]

ölgenidin [154b-1]- [154b-2]

ikki cihānñ devleti ve sa'ādeti [116a-12]-[116a-13]

ḳavlini işitip [140a-2]

Metnin dili, Blochet'in katalogunda belirttiği gibi Çağatay Türkçesidir ve 16. yy dil özelliklerini yansıtmaktadır. Aşağıda maddeler halinde verdiğimiz özelliklerin yer aldığı örnekler, bu savı desteklemektedir ve metnin dönem özelliklerini kısaca göstermeyi amaçlamaktadır, tarafımızca yapılacak olan çalışmalarda dil özellikleri ayrıntılı olarak incelenecektir. Bu özellikler tespit edilirken Mustafa Argunşah'ın Tarihi Türk Lehçeleri Çağatay Türkçesi adlı kitabından yararlanılmıştır (Argunşah, 2015, s. 21-26).

1. Çağatay Türkçesinde yer alan p>f değişimi metnimizde görülmektedir: *tofrağ* [8a/8], *ḥurmā yafrağı* [14a/7].

2. Çağatay Türkçesinde yeterli yapısı *al-* fiiliyle yapılmaktadır. Bu örnekler metnimizde yer almaktadır: *köre alğay-min* [11b/2], *ayta almas-min* [24b/2], *kiltüre almaydur-min* [35a/10], *oltura almas-min* [120a/8], *ḳopa almas-min* [179a/12].

3. Topluluk isimleri türeten +AGU eki Çağatay Türkçesinde /v/ < /g/ değişimiyle +AvU ve ünlü düşmesiyle +Av biçimlerini almıştır: *birevğa* [5a/9], *birevni* [6a/5], *yüzevğa* [49b/4].

4. Gelecek zaman çekiminde -GAy ekinin dışında -GU ekiyle de yapılır. Fiil tabanı + GU sıfat-fiil eki + iyelik eki + [+ -dUr / turur]. bildirme eki kullanımının görülmesi:

bolğusıdurlar [17a/12], *dermân kılmagūñdur* [21b/12], *yanğūñdur* [22b/3], *kıydürğumizdür* [25a/13], *bolğusıdur* [27b/4].

5. Teklik 3. kişi iyelik ekinden sonra durum ekleri [+GA, +dA, +dIn] geldiğinde araya zamir n' si gelmez: *közidin* [8b/7], *sevdāsıdın* [21a/1], *boynıda* [64a/1], *işikige* [93b/12].

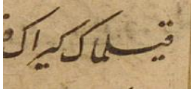

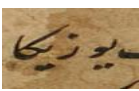

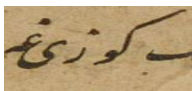
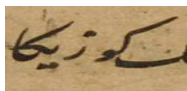

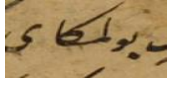
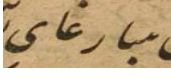
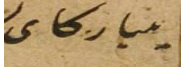
6. Eski Türkçenin kelime içi ve sonundaki /b/, /v/ olarak değişmiştir: *sivür irdiler* [32b/7-8], *ivürgey-sin* [36b/4], *ivige* [72a/4], *tiveğa* [73a/2].

Eski Türkçe *sub* kelimesi Çağatay Türkçesinde su biçimindedir: *su* [35a/8].

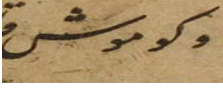
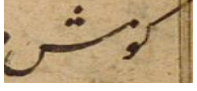

7. Çağatay Türkçesi metinlerinde Eski Türkçenin kelime başındaki /b-/ sesleri /m-/ olmuştur: *miney* [73a/2], *munça* [74b/1], *mundın* [79a/9].

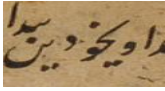
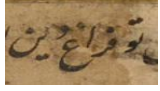
8. Çağatay Türkçesinde /k/, /h/ değişimi birkaç kelimedede görülmektedir: *ağşām* [92b/7], *oğşamas* [111b/8], *ağtara başladılar* [165b/3], *yağşı* [190a/2], *sağlañ* [141b/13] ~ *sağlañ* [6b/1].

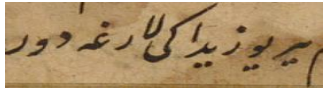
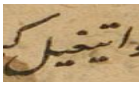

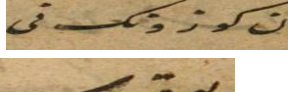
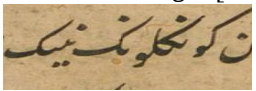

9. Metinde kalınlık-incelik uyumu genel olarak korunmuştur. Bazı Türkçe kelimelerde kalınlık-incelik uyumunun bozulduğunu söyleyebiliriz. Bazen aynı kelimeye bir yerde ince başka yerde ise kalın ek getirilmiştir. Bu yazımı gösterebilmek adına metnin orijinal hâlini eklemeyi uygun gördük:

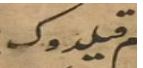
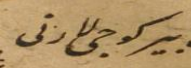
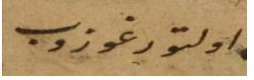
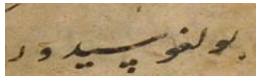
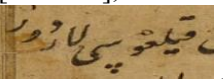
 kılmek kirek [56b/8] ~ *ķabūl ķılmaķ* [55a/5],
yüziğe [31a/7] ~ *yüziğa* [44b/10], *köziğa* [87b/9] ~
kөziğe [136b/11], *bolmağay* [26b/12] ~ *bolmagey* [5b/9],
 yiberğay [9a/2] ~ *yibergey* [179a/7].

10. İkinci hecedeki yuvarlak ünlünün etkisiyle ilk hecedeki düz ünlüler yuvarlaklaşır:

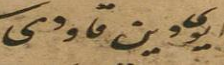
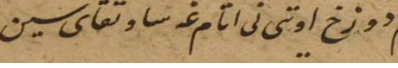
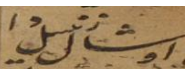
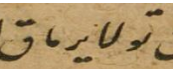
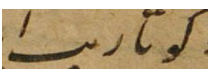
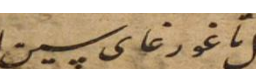

 ötükini [71b/9], *kümüş* [131b/11] ~ *kümüş*
[37b/11], *öksütmes* [173a/13].

11. Düzlük- yuvarlaklık uyumu tutarsızdır: *uyğudın* [42b/3],

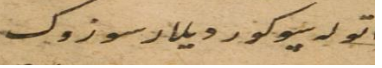

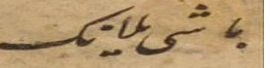
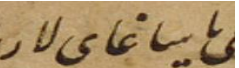
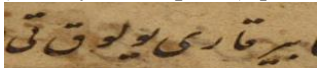
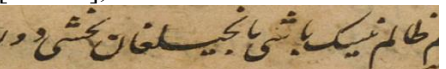

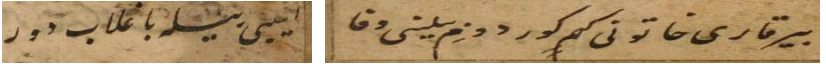
tofrağdın [45b/1], *üstideki* [187b/3],
yiryüzidekilerğadur [83b/13], *aytğıl* [85a/12], *ķoyğıl* [35a/10],
 sormağıl [108b/4], *başını* [46b/9], *közüñni*
[88a/5], *ķöñlüñniñ* [136a/4], *yoqsızlığdın*

[139a/11], *susuzı* [178b/1], *kıldük* [93b/2], *birgüçilarnı*
 [181a/10], *öltürgüzup* [65b/13], *bolğusıdur* [142b/8],
 kılgusılardur [2b/10].

12. Çağatay Türkçesinde yuvarlak ünlülerin düzleşmesi örnekleri görülmektedir. Bunların bir bölümü kelime kökünde bir bölümü de eklerdedir. Metinde bu örnekler şöyle yer almaktadır: a<o: *qav-* (<*qov-* (“kovmak, kovalamak”), *savut-* (<*soğıt-*, “soğutmak”), *uşal* (<*uşol*, “işte, şu, o”), *tağur-* (*toğur-* “doğurmak”); a<u: *tola* (*tolu* “dolmuş”); e<ü: *köter-* (<*kötür-*

“kaldırmak”): *ividin qavdı* [72a/2], *düzağ*
otını atamğa savutqay-sin [87b/7], *uşal zenbilde* [120b/3], *tola*
yarmağ [159a/2], *köterip* [159a/7], *tağurğay-sin* [44b/1] ~
 toğurdı [44b/1].

13. Metnin söz varlığı dikkat çekici bir yapıya sahiptir, gerek mecazi kullanımlar gerekse atasözlerinin kullanımları dönem özelliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir:

 giyāhlar kögerdi (“otlar yeşerdi”) [75b/5],
 uyatlıg bolup turdı (“utanarak durdu”) [86b/6],
 kızğınası bar irdi (“kızcağızı vardı”) [86b/11],
 tola su kördiler süzük (“çok su gördüler, su berrak”) [90a/8],
 yoqsızlıg (“yoksulluk”) [90b/9], *başı yalañ*
ve közidin su yağdırdı (“gözünden su yağdırdı, ağladı”) [90b/13-91a/1], *başı yalañ*
başı yalañ (“başı yalın, çıplak”) [92b/4], *yasağaylar* (“yapmak, düzenlemek”)
 [92b/11], *bir qarı yolıqtı* (“bir yaşlıyla karşılaştı”) [98b/13],
 zālumniñ başı yancılğan yağşıdur (“zalimin başının ezilmesi
 iyidir”) [107b/10], *bu kün Teñridin uyalñ* (“bugün
 Tanrı’dan utanın”) [3a/2-3], *bir qarı hatunı kördüm bilini vefā ipi bile bağlapdur* (“belini vefa ipiyle bağlamış bir yaşlı kadını

gördüm”) [117b/13-118a/1],

کیم ایرسی تیل سید اغریته

بیر خاتون

kim irini til bile ağırtsa (“bir kadın eşini diliyle ağırtsa, incitse”) [186b/10-11],

دوبند سوزلا مایه

ve bülend sözlemese (“ve büyük konuşmasa”) [188a/7],

راپت کیلماس

ایو حسابی بازار حسابی

hesap çarşıya uymaz”) [82a/9],

نیک پوی نیک چوتی کیم دوزخ اوتی نی اتم غدا و تقای سین

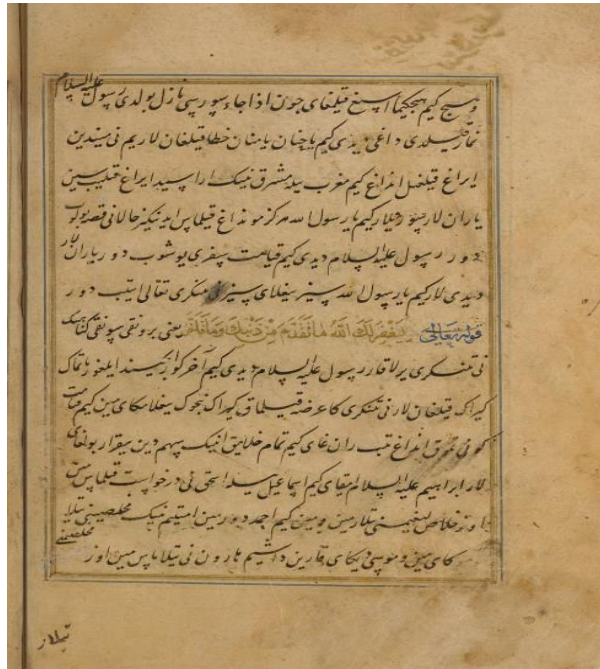
hesap çarşıya uymaz”) [82a/9],
miniñ közümiñ suynıñ hürmeti kim dūzah otını atamğa savutqay-sin (“benim gözümün suyu hürmetine cehennem ateşini babama soğut”) [82b/6].

Söz varlığına dair verilen örnekler, metnin anlatımı hakkında okuyucuya bilgi verici mahiyete sahiptir, bu örneklerin tamamı bu çalışmanın içinde verilmesi mümkün olmayacaktır. Elimizdeki eser, yazım özellikleri, kâğıt, metin düzeni ve dil özellikleri bakımından Şeybaniler Dönemi tarihi eserlerinden biri olan *Tevârîh-i Güzîde Nusret-nâme* eserine benzerliğiyle dikkat çekmektedir. İki eserin karşılaştırılması alana katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Eser, Çağatay Türkçesine ait birtakım özellikli yapıların örneklendirilmesinde, kendine has söz varlığıyla dönem özellikleriyle ilgili bilgi verme hususunda yardımcı olacak bir eserdir. Üzerinde “Metin-İnceleme-Dizin” şeklinde çalışma yaptığımız ve yakında kitap olarak yayımlayacağımız bu eser, Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Bu değerli yazma üzerine yapılacak çalışmalar, Türk dili ve kültürünün saklı kalan hazinelerinden birisini ortaya çıkarmış olacaktır. Ayrıca *Tevârîh-i Güzîde Nusret-nâme* ile elimizdeki eserin karşılaştırılmasını içeren çalışma tarafımızca hazırlanmaktadır.

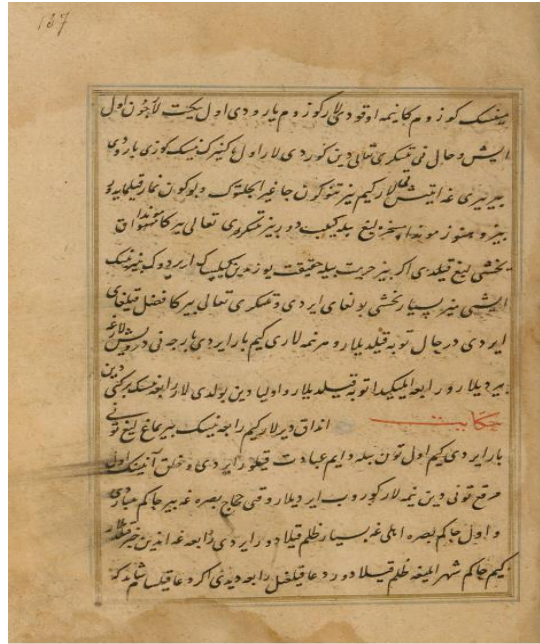
Metinden Örnek:

[P/16b] (1) ve hîç kim hîç kime asıg kılmağay. Çün İzācā² sūresi nāzil boldı. Resūl ‘aleyhi’s-selām (2) namāz kıldı. Dağı didi kim: Yā hannān yā mennān haṭā kılğanlarımni mindin (3) ırağ kılğıl. Andağ kim mağrib bile maşrikuñi arasında ırağ kılıp-sin. (4) Yārānlar sordılar kim: Yā Resūlullāh hergiz mundağ kılmas idiniz ḥālā ni kışsa bolup- (5) -dur? Resūl ‘aleyhi’s-selām didi kim: Kıyāmet sıfrı yuşupdur. Yārānlar (6) didiler kim: Yā Resūlullāh siz yığlay-siz, ni Teñri Te‘alā aytıpdur (7) **ḳavluhū te‘ālā**

³ya‘nī burunķı sonķı günāhıñ- (8) -nı Teñri yarlaķar. Resūl ‘aleyhi’s-selām didi kim: Āḥir gūr içinde yalğuz yatmak (9) kirek kılğanları Teñri’ge ‘arz kılmağ kirek. Niçük yığlamagey-min kim, kıyāmet (10) küni tamuğ andağ tiprenğay kim, tamām-ı ḥalāyık anıñ sehmdin bī-ḳarār bolğay- (11) -lar. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām aytķay kim, İsmāīl bile İşḫāķ’nı der-ḥ‘āst kılmas-min. (12) Öz ḥalāşlıgımni tiler-min ve min kim Aḥmed’dür-min, ümmetiminñ muḥallişini tile- (13) -gey-min ve Mūsī dıgey ḳarındaşım Hārūn’nı tilemes. Min öz muḥallişimni

[137a] (1) Miniñ közümge nime oğudılar. Közüm yarudı, ol yigitler çün ol (2) iş ve ḥālñi Teñri te‘ālādın kördiler. Ol kenizekniñ közi yarudı (3) bir biriğa itiştiler kim. Biz tün ve kün çağır içiltük ve bu kün namāz kılmaydur- (4) -biz ve henüz munda maşaralığ bile kilipdür-biz. Teñri te‘ālā bizge mundağ (5) yaḥşılığ kıldı. Eger biz ḥürmet bile ḥaḳiḳat yüzidin kilsek irdük bizniñ (6) işimiz bisyār yaḥşı bolğay irdi. Teñri te‘ālā bizge fażl kılğay (7) irdi, der-ḥāl tövbe kıldılar ve her nimeleri kim bar irdi barçanı dervişlerğa (8) birdiler ve Rābi‘a iligide tövbe kıldılar ve evliyādın boldılar Rābi‘a’niñ bereketidin. (9) **ḤİKĀYET** Andağ dirler: Rābi‘a’niñ bir yamağlığ tonı (10) bar irdi kim, ol ton bile dāīm ‘ibādet kıılır irdi ve ḥalk anıñ ol (11) muraḳķa‘ tonıñ nimeler körüp irdiler. Vaḳtī ḥüccāc Başra’ğa ḥākim yiberdi (12) ve ol ḥākim, Başra ehliğa bisyār zulm kıladur irdi. Rābi‘a’ğa andın ḥaber kıldılar (13) kim, ḥākim, şehr ehliğa zulm kıladur ve du‘ā kılğıl. Rābi‘a didi: “Eger du‘ā kılsam şāyed ki

² Nasr Suresi.

³ 48/2: Allah, senin geçmiş ve sonraki suçlarını bağışlasın.

Kaynakça

- Arat, R. R. (2006). *Baburnâme (Vekayi) Gazi Zahirüddin Muhammed Babur*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Argunşah, M. (2015). *Tarihi Türk Lehçeleri Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Argunşah, M. (2023). *Karahanlı-Harezmi Türkçesi Kuran Çevirileri Üzerine Notlar*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bloch, E. (1933). *Bibliothèque Nationale Catalogue des Manuscrits Turcs II*. Paris: Bibliothèque Nationale.
- Boltabayev, S. (2017). *Çağatayca Mevâhib-i Aliyye (Tefsir-i Hüseyinî) Tercümesi (183b - 308b Giriş-Gramer-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Boltabayev, S. (2019). Çağatayca Tefsir-i Hüseyinî (Mevâhib-i Aliyye) Tercümesi ve Farsça Dil Özellikleri Üzerine. *Journal of Old Turkic Studies*, 3 (2), 287-309.
- Maukhara, Y. (2011). *Siyasî ve Kültürel Açısından Kazak Hanlığı (1456-1731)*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Pişçulina, K.A. (2013). *XV-XVII Yüzyıllarda Kazak Hanlığı, Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar* (Kazakistan İlimler Akademisi, Çev. Abdulvahap Kara). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Şimşek, Y. (2019). Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinden Meşhed Nüshasının (293 No.) Türk Dili Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN*, 67 (Haziran), 87-152.
- Tamir, F. (2002). Kazak Hanlığı, *Türkler* (C. 8, s. 649- 656). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ziya, A. (2000). *Özbek Devletçiliği Tarihi*. Taşkent: Şark Yayınevi.